

NAGY MARIANN

Az egyes felekezetekhez tartozók demográfiai jellemzői a Magyar Korona országában (Magyarország és Horvátország) a 20. század elején/ az első világháború előtt¹

Demographic Characteristics of Religions in the Lands of the Hungarian Crown (Hungary and Croatia) before World War I.

The aim of this study is to examine the relationship between the level of modernization and the most important demographic indicators of religions. Correlation analyses, which helped us to draw the conclusion, were produced by Statistica for Windows. Our study is based on statistical publications on national level. Hungary was one of the most diversified countries in terms of religions before World War I. Croatia was different from Hungary in terms of religious diversity, as the majority of its population was Roman Catholic and 25% Orthodox. First, we examine the relationship between religion and mother tongue. Then we analyse the demographic indicators of each religion. What immediately attracts our attention is the great difference in all indicators, like crude birth, death, natural increase and marriage rates. But more sophisticated indicators behave in similar manner. There was considerable difference in fertility, in rate of infant and child mortality. In addition, seasonality of marriages, marital age and the rates of religiously mixed marriages vary greatly from denomination to denomination. Moreover, there was considerable difference in the demographic indicators of the same religions between Hungary and Croatia.

Keywords: denomination, interfaith and interethnic marriages, age at marriage, crude birth and death rate, infant mortality, fertility, level of modernization

¹ Ez a tanulmány a 2011-ben Kolozsvárott angol nyelven megjelent tanulmány kisebb részletekben módosított változata. (Nagy 2012)

Bevezetés

Az első világháború előtt Magyarország az egyik legszínesebb vallási összetételű ország volt Európában. Az egymillió főt meghaladó felekezetek a római és görög rítusú katolikus, az ortodox, a református és az evangélikus voltak. Az izraelita felekezet létszáma is nagyon jelentősnek mondható, mivel alig több mint 100 év alatt, 1910-re már megközelítette az egymilliót. Horvátországban a lakosság 72%-a a római katolikus, 25%-a pedig a szerb ortodox egyházhoz tartozott. Mindössze a népesség 3%-a kötődött a református, az evangélikus vagy az izraelita felekezetekhez. (1. táblázat)

A vallás és az anyanyelv, illetve a nemzetiségi hovatartozás szorosan összekapcsolódott mindkét országban, bár Horvátország etnikailag kevésbé volt kevert, hiszen a horvátok és a szerbek a lakosság jelentős többségét, 87%-át tették ki. Magyarországon azonban a magyarok alig több mint a felét adták a népességnek, míg a lakosság közel 30%-át képviselték együttesen a románok, a németek és a szlovákok. (2. táblázat)

Magyarországon a népesség kb. 60%-a a római katolikus egyház tagja volt, akiknek közel kétharmada magyar anyanyelvű, a többiek a német, a szlovák és a horvát anyanyelvűek táborába tartoztak. A görögkatolikusok több mint fele román, a többiek ruszinok, szlovákok és magyarok voltak. Az ortodoxok kétharmada román, egyharmada szerb, az evangélikusok – akik 7,2%-át tették ki az össznépességnek – viszont majdnem egyenlő arányban oszlottak meg a magyar, a szlovák és a német nyelvű népesség között. A reformátusok és az unitáriusok majdnem valamennyien magyar nyelvűek voltak. (2. táblázat)

A magyarok és a németek kétharmada, a szlovákok majdnem háromnegyede a római katolikus felekezethez tartozott, míg a ruszinok 98%-a, a románok 38%-a, a szlovákoknak pedig a 4%-a a bizánci rítust követte. Meglehetősen sokan voltak az ortodox egyházak hívei: a szerbek 98%-a, a románoknak pedig 61%-a vallotta magát ortodoxnak. Horvátországban sokkal egységesebb a vallási kép: a horvátok római katolikusok, a szerbek ortodoxok voltak, a kislétszámú magyar és német nyelvű közösség nagy többsége római katolikus, kisebb részük protestáns vagy izraelita felekezetű volt. (3. táblázat)

Az egyes felekezetekhez tartozók demográfiai mutatói

Feltűnő, hogy minden demográfiai változóban számottevő különbségek vannak felekezetek szerint, mert mind a nyers, mind a finom mutatók jelentősen eltérnek (5–7. táblázat). Mindemellett, ugyanazon vallások magyarországi és horvátországi

demográfiai változói között is jókora különbség van. Az eltérések okai rendkívül sokrétűek és lokálisan eltérőek lehetnek. Tanulmányunkban nem célunk e sokrétű háttér bemutatása, pusztán a legfontosabb demográfiai mutatók makroszintű korrelációs elemzésének néhány eredményét mutatjuk be.²

Vizsgálódásunk előtt azt feltételeztük, hogy országos szinten a demográfiai változók valamilyen módon összefüggést mutatnak a felekezetek modernizációs szintjével és kulturális fejlettségével. A korreláció irányát pedig nagyban befolyásolja, hogy melyik mutatóról van szó. A kulturális fejlettséget és a modernizáció mértékét jelen tanulmányunkban az írni-olvasni tudás, az iskolai végzettség (a középiskola legalább 4 osztályát végzettek) és a városban lakás statisztikai változói mutatják (8. táblázat). E három mutató mellett fontosnak tartottuk megjeleníteni a változók között az agráriumban foglalkoztatottak és a nem mezőgazdasági szektorban dolgozók arányát, valamint az emberek foglalkozási viszonyát (önfoglalkoztató, hivatalnok, szakképzett és szakképzetlen munkás) (9. és 10. táblázat). A korrelációelemzés eredményei a 11. táblázatban láthatók.

Házasságok

A házasságok vonatkozásában elmondható, hogy míg Magyarországon a vallások közötti házasodás jóval gyakoribb volt, mint a nemzetiségek közötti, Horvátországban éppen ellenkező tendencia figyelhető meg. Mi lehet ennek a jelenségnek az oka? A Horvátország 87%-át kitevő horvátok és szerbek vallásuk miatt élesen elkülönültek egymástól és ennek következtében meglehetősen ritkán házasodtak egymással. Ráadásul a két nemzet hagyományosan ellenséges volt egymással. Azaz a horvátországi szerbek és horvátok mind felekezetük, mind nemzetiségük miatt teljesen elkülönülnek egymástól. Magyarországon ez azért nem következett be, mert egy-egy felekezethez többféle nemzetiség, és egy-egy nemzetiséghez eltérő felekezetek tartoztak. A 4. táblázatból kiderül, hogy az unitáriusok kötötték a legtöbb vallásközi házasságot mind százalékos arányban, mind létszám szerint az összes magyarországi házasságkötést vizsgálva. Ez valószínűleg a viszonylag kis létszámuknak köszönhető. Őket követték a reformátusok, az evangélikusok és a görögkatolikusok. A legkevesebb vegyes házasság a római katolikusok, az ortodoxok és az izraeliták között történt (4. táblázat). A római katolikusok és a reformátusok

² A demográfiai változók és az etnikumok, felekezetek közötti összefüggések mikroszintű (régión, településcsoportok, vagy egyes települések) elemzésével számos történész, történeti demográfus foglalkozott. Jelen tanulmányban nem kívánunk ezen kutatások eredményeire kitérni, de a teljesség igénye nélkül fontosnak tartjuk megemlíteni a legfontosabb munkáikat, melyek között a regionalitáson túlélve országos és európai összehasonlító vizsgálatok is előfordulnak: Andorka 1984., Dányi 1977., Faragó 2003, 2008., Husz 2002., Óri 2010, 2019., Pakot 2015.

körében átlagosan 7780 házasságot kötöttek 1909 és 1912 között. Ez kétszer anyyi volt, mint a római katolikusok és az evangélikusok között megkötött házasság. A görögkatolikus és ortodox románok is elég gyakran házasodtak egymással.

A nők házasodási kora Horvátországban alacsonyabb volt, mint Magyarországon. Míg Magyarországon a 24 év alatti nők 76,1%-a volt férjezett, addig Horvátországban ez az arány 78,3% volt. Ha a 20 év alattiak családi állapotát vizsgáljuk, akkor Magyarországon a nők 40,3 %-a házasodott 20 év alatt, míg Horvátországban 44,6 %. A különbség mindkét életkorra vonatkozóan jelzi, hogy a magyarországi társadalom összességében már a modernizáció magasabb szintjén van, mint a még a 20. század elején is négyötödrészt a mezőgazdaságból élő horvát népesség. Ezek az átlagos értékek felekezetenként ugyanakkor jelentős különbséget takarnak: az ortodox nők 45,9 %-a házasodott 20 éves kor alatt, ezt követték az evangélikusok (43,2 %), a görögkatolikusok (42,5 %), a reformátusok (40,0 %), végül a római katolikusok (39,8 %). Az országos átlagot két felekezet húzza le Magyarországon: az unitáriusok és az izraeliták. A 20 év alatti unitárius nőknek mindössze 31,3%-a volt férjnél, míg az izraelita nők körében ez az arány mindössze 17,0 % volt (5. táblázat). Elemzéseink nagyon erős negatív korrelációt mutatnak a fiatal nők házasodási kora és az iskolai végzettség (legalább 4 középiskolai osztály elvégzése), a városi lakóhely és a modern ágazatokban való foglalkoztatás között. Az unitáriusok és az izraeliták jelentős arányban dolgoztak a nem mezőgazdasági szektorokban, ezzel összefüggésben erősen városiasodtak és iskolázottak voltak, aminek következtében körükben a házasságkötés jóval későbbre tolódott, mint a többi vallás esetében. Az ortodoxok és a görögkatolikusok ugyanakkor messze alulreprezentáltak voltak a városi polgárok, az értelmiségiek, a modern szektorokban foglalkoztatottak körében. Az 1. ábra például azt mutatja, hogy az izraeliták, az unitáriusok és az evangélikusok az országos átlagot meghaladóan rendelkeztek középiskolai végzettséggel Magyarországon és Horvátországban is. Kérdés, hogy a 20 éven aluli evangélikus nők körében miért volt az unitáriusokénál és az izraelitáknál jóval magasabb a házasok aránya. Ennek egyik oka valószínűleg az evangélikusok etnikai összetételében kereshető, mivel körükben magas volt a szlovákok aránya, akik nagyobb arányban éltek vidéken és mezőgazdaságból, mint az unitáriusok és az izraeliták.

Horvátországban a 20 év alatti házas nők száma valamennyi felekezet esetén jóval magasabb, mint Magyarországon. Az ortodox nők annyiban képeznek kivételt, hogy Magyarországon 46, míg Horvátországban csak 37%-uk házasodott 20 éves kora előtt. Arányuk különösen alacsony Horvátország nyugati megyéiben (Lika-Krbava, Modruš-Fiume és Zágráb), ahol a római katolikus nők is meglehetősen későn házasodtak. Ez a három megye - Lika, Fiume nagyobbik része és Zágráb déli része - korábban a katonai határvidékhez tartozott, ahol a lakosság részben a római katolikus, részben az ortodox felekezet híve volt. Az 1850-es években a Katonai Határvidéken tilos volt a katonaköteles korú férfiak számára, hogy a szolgálatból

való kilépésük előtt megházasodjanak. Az első világháború idején a magyar demográfiai adatok egyik kötetében olvasható, hogy a statisztika szerint „a házasságkötési engedélyek száma az utóbbi években növekedett”.³ A tilalmat 1912-ben függesztették fel. A horvát Katonai Határőrvidék 1881-ig katonai kormányzás alatt állt, ahol a hatóságok ragaszkodtak a házasságkötések szigorú tiltásához. Ez volt az oka annak, hogy a Katonai Határőrvidék területén a késői házasságkötések általánossá váltak, és ez a helyzet nem változott a katonai kormányzás kivonulása sem. Ez lehet a magyarázata a 20 év alatti ortodox nők alacsony arányának Horvátországban.

Halálózások

A nyers halálózási arányok erős negatív korrelációt eredményeztek a modernizációval és az iskolázottsággal. Minél magasabb számban dolgoznak ugyanazon felekezet tagjai a modern ágazatokban, annál alacsonyabb a halálózási arányuk. Így az izraeliták körében a halálózások száma ezer főre vetítve a legalacsonyabb. Furcsa módon a halálózási arány a görögkatolikusok és reformátusok esetében Magyarországon lényegesen magasabb, mint a Horvátországban (5. táblázat). A magyarországi görögkatolikusok ruszinok és románok voltak, akiknek a modernizációt képviselő mutatói a legalacsonyabbak. Ezzel szemben a horvátországi görögkatolikusok körében a kulturális és modernizációs mutatók jóval magasabbak voltak. Ez részben annak köszönhető, hogy a horvátországi görögkatolikusok több mint fele horvát volt. Rajtuk kívül a szlavóniai görögkatolikus ruszinok sokkal jobb körülmények között éltek, mint az északkelet-magyarországiak. A szintén Szlavóniában élő magyar reformátusok ugyancsak magasabb életszínvonalon éltek, mint azokban a magyarországi falvakban, amelyeket maguk mögött hagytak. Míg Horvátországban a mezőgazdaságban dolgozó reformátusok 67%-a földbirtokos volt, Magyarországon arányuk csak 58% volt. Ráadásul a horvátországi reformátusok között több volt a kézműves-iparos, mint a magyarországiak körében. Elég sok, a cseh tartományból származó németül beszélő református katonatiszt és altiszt maradt Horvátországban a Katonai Határőrvidék megszűnése után, akik szintén a református felekezet létszámát gyarapították.

A 2. ábra érdekes képet ad a csecsemőhalandósági rátákról⁴ 1909–1912 között. Mindenekelőtt, az országos átlag Magyarország magasabb volt, mint

³ Ungarische Statistische Mitteilungen. Neue Serie. 50. Budapest 1916. 5*

⁴ Faragó 2003. átfogó képet ad a magyarországi csecsemőhalandóságról a 18–20. században. Ő is kiemeli a mutató vizsgálatának jelentőségére, hiszen a demográfiai átmenet előtt egyrészt a halálózások kb. harmada fiatal volt, ez volt az oka a drámaian alacsony születéskor várható élettartamnak. A demográfiai átmenet pedig ebben a jelenségben hozta el a leglátványosabb változást. A regionális, felekezeti eltérésekben Faragó is utal mind a kulturális, mind a gazdasági-társadalmi adottságokra.

Horvátországban. A reformátusok és az evangélikusok kivételével az összes többi felekezet esetében az egy éves koruk előtt elhunyt gyermekek száma ezer élve születetre vetítve Magyarországon magasabb volt, mint Horvátországban (5. táblázat).⁵ Tanulmányunkban ezzel kapcsolatban arra mutathatunk rá, hogy már az 1850-es és 1860-as években a csecsemőhalandóság számai Horvátországban és a Katonai Határőrvidéken valamivel alacsonyabbak voltak, mint Magyarországon, ahol a csecsemőhalandóság magas volt, különösen a kisparaszti munkások és a mezőgazdasági munkások körében. Ráadásul a mezőgazdasági munkások aránya Horvátországban lényegesen alacsonyabb volt, mint Magyarországon. Ugyanakkor az anyák Horvátországban valószínűleg tovább szoptatták gyermekeiket, mint Magyarországon.

Születések, termékenység

A születéseket és a termékenységet a Magyar Statisztikai Hivatal rendkívül részletesen regisztrálta a 20. század elején, és ekkoriban a törvénytelen születéseket is nyilvántartásba vették. Érdekes módon az utóbbi jelenség az ortodoxok (15,8%) és az unitáriusok (14%) körében volt a legmagasabb, de az izraeliták között is elég sok volt (10,6%). A legkevesebb illegitim születést az evangélikusoknál regisztrálták. Horvátországban kevesebb volt a törvénytelen születések száma, mint Magyarországon (5. táblázat). Annak ellenére, hogy a törvénytelenül születettek aránya vallásonként különbözött, a korreláció elemzések nem találtak összefüggést a törvénytelenység és más változók között.

A nyers születési ráta a legmagasabb a görög és római katolikusok (39,2 és 36,1‰), a legalacsonyabb az izraeliták (27,4‰) körében volt Magyarországon 1910/11-ben (5. táblázat). Mind Magyarországon, mind Horvátországban csökkenés tapasztalható (a demográfiai átmenet harmadik szakaszának részeként) a nyers születési arányszámokban 1900/01 és 1910/11 között. Mindazonáltal Horvátországban a nyers születési ráta az evangélikusok körében volt a legmagasabb (46,4‰), és még nőtt is az említett 10 év alatt (47,2‰). A második legmagasabb az ortodoxok körében volt (42,6‰). A mi értelmezésünk szerint e két felekezet többsége falvakban élt, részben erre vezethető vissza ez az eredmény. A római és görögkatolikusok, a reformátusok és izraeliták nyers születési aránya Horvátországban alacsonyabb volt, mint Magyarországon.

A termékenységre vonatkozóan kétféle adat áll rendelkezésünkre. Egyrészt minden egyes népszámlálás 1890-től kezdődően a születések számát ezer nőre

⁵ A horvát szakirodalom (Čulina, Tatjana - Jovanović, Višnja 2015) részben a szoptatás eltérő jellemzőit említi az alacsony csecsemőhalandóság okaként.

vetítve (házások és nem házások) megadja. Ez az adatsor más mutatókkal nem korrelál. Magyarországon ez a termékenységi mutató a római katolikusok körében volt a legmagasabb (232), akiket a görögkatolikusok (227), az izraeliták (208), az evangélikusok (200) és a reformátusok (197) követtek. Az ortodox nők voltak a legkevésbé termékenyek, mert 191 születést regisztráltak ezer házasság nőre. 1910/11-re a termékenység az izraeliták körében nagymértékben csökkent (163-ra), a római katolikusoknál a fogyás jóval kisebb (232-ről 213-ra), míg az evangélikusoknál 200-ról 182-re, illetve az ortodoxoknál 191-ről 179-re (6. táblázat) módosult a születések száma 1000 nőre vetítve.⁶

Másrészt 1903-tól kezdve, minden nő halála után, részletes kérdőívet kellett kitölteni. Ennek eredményeképpen jött létre egy jelentős adatbázis azon gyermekekről, akiknek a családjában a házasság az anya halála miatt megszűnt. Ezek az adatok az előző adatsorral ellentétben erős összefüggést mutattak a városi életmóddal, az iskolai végzettséggel és a modern ágazatokban való foglalkoztatottsággal. Ezen adatfelvétel esetében az izraeliták termékenysége a legmagasabb. 1909–12-ben átlagosan 467 gyerek született 100 olyan házasságból, amelyben a házasság a nő halála miatt megszűnt. A római katolikusok esetében ez a szám 429, az összes többi felekezet esetében pedig 400-nál alacsonyabb volt. Horvátországban ez a termékenységi mutató a római katolikusok, reformátusok és izraeliták körében alacsonyabb volt, mint Magyarországon (7. táblázat).

Következtetések

A természetes szaporodás, a törvénytelen születések száma és az első termékenységi mutató (az 1000 nőre jutó születések száma) nem korrelál egyik független változóval sem.⁷ A többi demográfiai mutató közül négy (20 év alatti házasságok, nyers születési arányszám, nyers halálozási arányszám, csecsemőhalandósági

⁶ A termékenységre vonatkozóan Őri kiemeli, „hogy jóval több, mikroszintű, a termékenységet és annak oksági viszonyait feltáró kutatásra lenne szükség”, mivel Pest megyei elemzésében úgy találta, hogy az izraelita és az ortodox népesség volt valószínűleg a termékenységi átmenet előfutára. Őri 2010. 390. Makro szintű elemzésünk hasonló eredményt mutat. Őri arról is ír ugyanott, hogy a felekezeti különbségek a 19. sz. utolsó harmadában újra felerősödnek. Meglátásunk szerint makroszinten is ez mutatkozik meg még a 20. sz. elején is. A termékenység terén Őri a 18. században a lokalitás és a gazdálkodás jelentőségét emeli ki, a 19. század végén viszont a gazdasági, társadalmi, kulturális átalakulás, azaz az általunk is néhány változóval megszemélyesített modernizáció vált egyre jelentősebbé. Őri 2010. 396.

⁷ Kovács I. Gábor vitatja a felekezetenként eltérő természetes szaporodás jelentőségét a felekezeti viszonyok változásában. Kovács I. 2010. 49–75. Vizsgálódásunk előterében azonban a demográfiai és az általunk kiválasztott néhány modernizációs mutató közötti összefüggések állnak az országos adatok tükrében, ezért nem gondoljuk, hogy ezzel ellentmondanánk Kovács I. állításának.

arányszám) negatívan korrelál a modernizációs változókkal: minél magasabb egy felekezet modernizációs változója, annál alacsonyabbak a felsorolt demográfiai mutatók. Ennek megfelelően viszont a demográfiai mutatók pozitívan korrelálnak a hagyományos agrárszektorban foglalkoztatottakkal. A második termékenységi mutató (a nők halála miatt megszűnt házasságokból születő gyermekek átlagos száma) kivétel a demográfiai mutatók között, mert pozitívan korrelál a modernizációs változókkal, de negatívan az agrárszektorban dolgozók arányával. Ez azt jelenti, hogy – ellentétben a feltételezésünkkel (a modernizáció fordítottan arányos a termékenységgel) – minél alacsonyabb a modernizáció és a kultúra szintje egy adott felekezet tagjai esetében, annál alacsonyabb a termékenységük, azaz a korreláció ebben az esetben egyenes arányosságot eredményezett. Erre a jelenségre az a magyarázat, hogy ezen felekezetekben magas a nők halandósága. Minél fejlettebb volt egy társadalom, annál tovább éltek a nők, és annál több gyermekük született (a születésszabályozás nem volt elterjedt). Ezzel szemben egy elmaradott, nagyszámú földnélküli mezőgazdasági munkással rendelkező hagyományos és szegény agrártársadalomban az anyák halandósága meglehetősen magas. Ez volt az oka annak, hogy ezek a nők nem tudtak annyi gyermeket vállalni, mint amennyit a fejlett, modern társadalmakban élő nők.

Források

- Magyar Statisztikai Évkönyv. 1914. Budapest, 1916.
 Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 56. Budapest, 1915.
 Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 50. Budapest, 1916.
 Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 64. Budapest, 1920.

Felhasznált irodalom

- Čulina – Jovanović 2015 = Čulina, Tatjana – Jovanović, Višnja: Causes of death in children of the Kvarner Bay area (western Croatia) in the 19th century. *Medicina Fluminensis* 51. (2015:2), 276–282. <https://hrcak.srce.hr/file/205720>
- Dányi 1977 = Dányi Dezső: Regionális fertilitási sémák Magyarországon a 19. század végén. *Demográfia*, 20. (1977:1), 56–87.
- Faragó 2008 = Faragó Tamás: Felekezet és népességfejlődés az első világháború előtt: a Dunántúl példája. In: Czoch Gábor – Horváth Gergely Krisztián – Pozsgai Péter (Szerk.): *Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*. Budapest, 2008. 78–100.

- Faragó 2003 = Faragó Tamás: Csecsemőhalandóság Magyarországon a 18–20. században. In: K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc (Szerk.): Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére. Budapest, 2003. 446–456.
- Husz 2002 = Husz Ildikó: Család és társadalmi reprodukció a 19.században. Történeti-szociológiai tanulmány egy Buda-környéki mezőváros társadalmáról a családstruktúra változásának tükrében. Budapest, 2002.
- Kovács I. 2010 = Kovács I. Gábor: Ellenreformáció – természetes szaporulat – vándormozgalmak. In: M. Császár Zsuzsa – Szalai Gábor (Szerk.): Kálvin – magyarság – Európa. Pécs, 2010. 49–75.
- Mrđen – Friganović 1998 = Mrđen Snježana - Friganović Mladen: The Demographic Situation In: Croatia. Geoadria, vol. 3. (1998:1), 29–56. <https://morepress.unizd.hr/journals/index.php/geoadria/article/view/45>
- Nagy 2012 = Nagy Mariann: Demographic Characteristics of Religions in the Lands of the Hungarian Crown (Hungary and Croatia) before World War I. Romanian Journal of Population Studies, VI. (2012:1), 51–65.
- Őri 2010 = Őri Péter: Etnikum, felekezet és demográfiai különbségek a 18-19. századi Magyarországon. Demográfia, 53. (2012:4), 373–405.
- Őri 2019 = Őri Péter: Social status homogamy in a religiously diverse society: modernization, religious diversity, and status homogamy in Hungary between 1870–1950. History Of The Family, 24. (2019:1), 15–37.
- Pakot 2015 = Pakot Levente: Maternal health and infant mortality in rural Transylvania: A case study of Vlăhița and Căpâlnița, 1850–1939. Romanian Journal of Population Studies, 9. (2015:1), 5–24.

Mellékletek

1. táblázat. Vallási hovatartozás anyanyelv szerint a magyar korona országaiban 1910-ben (1000 fő)

Magyarország	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Evangélikus	Ortodox	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Magyarország
Magyar	5 837	304	2 562	417	41	73	701	10	9 945
Német	1 268	2	23	411	2	0,2	197	1	1 903
Szlovák	1 398	79	10	452	1	0,1	6	1	1 946
Román	8	1 134	1	2	1 799	1	1	3	2 948
Ruszin	5	426	0,1	0,1	1	0,0	3	0,0	434
Horvát	193	0,4	0,1	0,1	1	0,0	1	0,0	195
Szerb	4	2	0,0	0,1	454	0,0	0,1	1	462
Egyéb	298	31	7	25	36	0,2	3	1	401
Magyarország	9 010	1 978	2 603	1 306	2 334	74	911	17	18 235

Horvátország	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Evangélikus	Ortodox	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Horvátország
Magyar	88	0,3	11	1	0,3	0,02	5	0,0	106
Német	104	0,1	4	19	0,3		6	0,0	134
Szlovák	9	0,2	1	12	0,0		0,1		22
Román	0	0,2	0,0	0,0	1		0,0	0,0	1
Ruszin	1	8	0,0	0,0	0		0,0		8
Horvát	1 618	9	1	1		0,00	10	0,3	1 638
Szerb					645				645
Egyéb	59	0,3	1	0,4	7		0,4	0,1	68
Horvátország	1 878	18	18	34	653	0,02	21	0,4	2 622

Forrás: Magyar Statisztika Évkönyv 1914. Budapest 1916. 20.

2. táblázat. A különböző vallási felekezetek tagjainak anyanyelve (%)

Magyarország	Római katolikus	Görög-katolikus	Református	Evangélikus	Ortodox	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Magyarország
Magyar	64,78	15,39	98,42	31,92	1,74	98,62	76,91	56,09	54,54
Német	14,07	0,09	0,87	31,44	0,09	0,23	21,62	5,70	10,44
Szlovák	15,51	4,00	0,39	34,58	0,03	0,09	0,63	7,43	10,67
Román	0,09	57,31	0,05	0,12	77,06	0,75	0,11	17,68	16,17
Ruszin	0,05	21,54	0,00	0,00	0,04	0,01	0,30	0,14	2,38
Horvát	2,14	0,02	0,00	0,01	0,04	0,01	0,06	0,09	1,07
Szerb	0,04	0,10	0,00	0,01	19,47	0,03	0,01	5,84	2,53
Egyéb	3,31	1,56	0,26	1,92	1,53	0,28	0,36	7,03	2,20
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Horvátország	Római katolikus	Görög-katolikus	Református	Evangélikus	Ortodox	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Horvátország
Magyar	4,68	1,43	63,08	4,23	0,04	90,48	22,11	7,51	4,04
Német	5,54	0,29	24,56	56,35	0,04		29,50	8,03	5,11
Szlovák	0,46	1,06	3,12	36,15	0,00		0,24	0,00	0,82
Román	0,00	0,90	0,02	0,01	0,09		0,01	0,78	0,03
Ruszin	0,03	43,07	0,01	0,01	0,02		0,01	0,00	0,32
Horvát	86,14	51,64	5,45	1,94	0,00	9,52	46,15	67,62	62,49
Szerb	0,00	0,00	0,00	0,00	98,74		0,00	0,00	24,60
Egyéb	3,15	1,61	3,77	1,30	1,06		1,97	16,06	2,59
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv. 1914. Budapest 1916. 20.

3. táblázat. A különböző etnikai csoportok vallási hovatartozása (%)

Magyarország	Magyar	Német	Szlovák	Román	Ruszin	Horvát	Szerb	Egyéb	Magyarország
Római katolikus	58,69	66,62	71,81	0,29	1,05	98,93	0,84	74,30	49,41
Görög katolikus	3,06	0,09	4,07	38,45	98,10	0,22	0,41	7,68	10,85
Református	25,77	1,19	0,52	0,05	0,01	0,03	0,01	1,70	14,28
Evangélikus	4,19	21,58	23,21	0,05	0,01	0,07	0,03	6,25	7,16
Ortodox	0,41	0,12	0,03	61,01	0,20	0,44	98,46	8,89	12,80
Unitárius	0,74	0,01	0,00	0,02	0,00	0,00	0,00	0,05	0,41
Izraelita	7,05	10,35	0,30	0,03	0,62	0,30	0,02	0,83	5,00
Egyéb	0,10	0,05	0,07	0,10	0,01	0,01	0,22	0,30	0,09
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Croatia	Magyar	Német	Szlovák	Román	Ruszin	Horvát	Szerb	Egyéb	Horvátország
Római katolikus	83,00	77,57	39,72	10,52	6,83	98,73		87,07	71,62
Görög katolikus	0,24	0,04	0,86	18,79	91,10	0,55		0,42	0,67
Református	10,69	3,29	2,59	0,35	0,02	0,06		1,00	0,68
Evangélikus	1,35	14,19	56,47	0,47	0,05	0,04		0,65	1,29
Ortodox	0,25	0,22	0,12	69,27	1,96	0,00	100,00	10,17	24,91
Unitárius	0,02					0,00			0,00
Izraelita	4,43	4,67	0,24	0,24	0,04	0,60		0,62	0,81
Egyéb	0,03	0,02		0,35		0,02		0,09	0,01
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv. 1914. Budapest 1916. 20.

4. táblázat. A vegyes házasságok gyakorisága Magyarországon, 1909–1912

	A felekezetek összes házasságkötésének	A felekezetekhez tartozó személyek
	százalékában	
Unitárius	63,1	0,89
Református	37,8	0,42
Evangelikus	35,9	0,38
Görög katolikus	29,6	0,33
Római katolikus	18,2	0,17
Ortodox	16,3	0,17
Izraelita	9,7	0,08

Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. Budapest 1916. 42–73.

5. táblázat. A vallások fontos demográfiai mutatói, 1909–1912

Magyarország	Római katolikus	Görög katolikus	Refor- mátus	Evan- gélikus	Orto- dox	Uni- tárius	Izra- elita	Magyar- ország
20 év alatti házas nők %	39,8	42,5	40,0	43,2	45,9	31,3	17,0	40,3
Születési arány- szám 1910/11, ‰	36,1	39,2	33,3	31,3	34,8	33,2	27,4	35,1
Halálzási arányok 1910/11, ‰	23,7	27,4	23,6	21,9	28,0	21,7	14,9	24,1
Természetes szapo- rodás 1910/11, ‰	12,4	11,8	9,7	9,4	6,8	11,5	12,5	11,0
Csecsemő halan- dóság	207,3	198,5	197,0	171,8	218,8	170,3	125,0	201,0
Törvénytelen szü- letések %	8,6	8,7	9,2	5,8	15,7	14,3	10,6	9,5

Horvátország	Római katolikus	Görög katolikus	Refor- mátus	Evan- gélikus	Orto- dox	Uni- tárius	Izra- elita	Horvát- ország
20 év alatti házas nők %	47,0	66,1	50,8	57,2	37,1		25,9	44,6
Születési arány- szám 1910/11, ‰	35,9	35,0	24,8	47,2	40,2		19,5	36,9
Halálzási arányok 1910/11, ‰	24,5	23,9	18,1	27,7	29,2		13,7	25,6
Természetes szapo- rodás 1910/11, ‰	11,4	11,1	6,7	19,5	11,0		5,8	11,3
Csecsemő halan- dóság	193,0	189,0	203,0	211,5	193,8		99,8	193,0
Törvénytelen szü- letések %	6,6	4,0	8,4	6,4	10,8		2,4	7,6

Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 50. Budapest 1916. 100*, 103*, 112*

6. táblázat. Termékenységi mutatók 1.

	1900-1901			1910-1911		
	Törvényes	Törvénytelen	Összes	Törvényes	Törvénytelen	Összes
	élve született 1000 15-49 éves korú			élve született 1000 15-49 éves korú		
	házas	nem-házas	összes	házas	nem-házas	összes
	nőre			nőre		
Magyarország						
Római katolikus	232	40	162	213	35	149
Görög katolikus	227	44	171	222	42	161
Református	197	35	146	190	37	138
Evangelikus	200	29	144	182	24	130
Ortodox	161	70	152	179	69	143
Unitárius	191	56	146	189	52	138
Izraelita	208	26	131	163	27	106
Magyarország	217	43	156	201	39	144
Horvátország						
Római katolikus	219	30	155	203	28	144
Görög katolikus	228	17	165	197	18	144
Református	147	18	111	142	28	111
Evangelikus	250	47	192	257	48	202
Ortodox	245	48	181	223	52	166
Izraelita	157	6	98	115	3	71
Horvátország	225	33	160	207	34	149

Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 50. Budapest 1916. 103*

7. táblázat. Termékenységi mutatók 2.

	A nő halála miatt megszűnt házasságokból született gyermekek átlagos száma 1909–1912-ben		
Magyarország	Magyarok	Nem-Magyarok	Összesen
Római katolikus	4,27	4,32	4,29
Görög katolikus	4,18	3,92	3,95
Református	3,82	4,10	3,82
Evangélikus	3,98	3,86	3,90
Ortodox	4,07	3,74	3,74
Unitárius	3,76		3,76
Izraelita	4,52	5,02	4,67
Magyarország	4,13	4,02	4,08

Horvátország	Magyarok	Nem-Magyarok	Összesen
Római katolikus	4,58	3,91	3,93
Görög katolikus		4,80	4,80
Református	3,41	4,50	3,80
Evangélikus		4,90	4,89
Ortodox		4,08	4,08
Izraelita	4,37	4,65	4,60
Horvátország	4,40	3,98	3,99

Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 50. Budapest 1916. 842–843.

8. táblázat. A vallások modernizációs és kulturális változói

Magyarország	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Evangélikus	Ortodox	Unitárius	Izraelita	Magyarország
Városlakók, %	23,16	6,19	24,34	16,78	7,82	17,24	50,85	20,40
6 év feletti írástudása, %	80,20	39,00	83,60	88,90	50,20	80,10	90,10	73,40
<i>Iskolai végzettség – a középiskola legalább 4 osztályát befejezte</i>								
Férfiak, %	4,3	1,4	4,2	5,7	1,4	7,0	21,8	4,6
Nők, %	2,2	0,5	2,1	3,2	0,6	2,5	14,7	2,8

Horvátország	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Evangélikus	Ortodox	Unitárius	Izraelita	Horvátország
Városlakók, %	10,2	9,0	16,1	6,8	4,2		51,3	9,0
6 év feletti írástudása, %	64,0	63,3	81,3	82,0	50,5		96,4	61,2
<i>Iskolai végzettség – a középiskola legalább 4 osztályát befejezte</i>								
Férfiak, %	2,3	2,6	4,1	2,9	1,6		29,2	2,4
Nők, %	1,4	1,0	1,8	1,7	0,7		18,2	1,3

Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 64. Budapest 1920. 104–111., 178–179., 181–183.

9. táblázat. Magyarország aktív népessége főbb foglalkozási csoportok szerint 1910-ben

	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Evangélikus	Ortodox	Unitárius	Izraelita	Magyarország
	%	%	%	%	%	%	%	%
Mező- és erdőgazdaság	53,38	80,85	64,13	61,16	80,67	62,89	6,49	60,06
Bányászat, ipar	22,61	7,58	15,27	19,16	8,55	13,21	36,51	18,37
Kereskedelem	2,44	0,52	1,81	2,49	1,37	1,44	36,98	3,55
Közlekedés, posta	2,98	0,92	2,99	1,99	0,77	2,81	3,19	2,40
Közszolgálat, szabad foglalkozású	3,48	1,47	3,72	3,59	1,43	5,28	7,98	3,24
Haderő	1,77	1,28	1,59	1,46	1,30	2,03	1,04	1,58
Napszámosok	3,05	2,32	2,17	2,37	2,33	1,77	1,46	2,62
Nyugdíjas, ingatlan tulajdonos	3,03	0,97	2,09	3,07	1,49	2,50	3,53	2,49
Házi cseléd	5,93	3,61	5,36	4,20	1,71	7,35	1,78	4,73
Egyéb, ismeretlen	1,32	0,47	0,86	0,50	0,39	0,72	1,04	0,96
Összes aktív kereső	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Foglalkozási viszony								
Önálló	37,91	53,75	43,60	51,88	59,34	48,26	41,07	44,53
Tisztviselők	6,96	2,24	5,59	7,64	2,73	7,77	23,61	6,49
Egyéb kisegítő személyzet	55,13	44,00	50,81	40,48	37,94	43,97	35,31	48,98
Modern szektorban foglalkoztatottak								
Mezőgazdasági foglalkoztatott	31,52	10,49	23,79	27,23	12,12	22,74	84,66	27,56
	56,43	83,17	66,31	63,53	83,00	64,66	7,95	62,68

Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 56. Budapest 1915. 306–313.

10. táblázat. Horvátország aktív népessége főbb foglalkozási csoportok szerint 1910-ben

	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Evangélikus	Ortodox	Izraelita	Horvátország
	%	%	%	%	%	%	%
Mező- és erdőgazdaság	76,45	79,17	56,88	70,24	87,01	3,75	78,36
Bányászat, ipar	11,08	8,22	15,63	15,43	4,66	26,05	9,65
Kereskedelem	1,54	1,23	1,76	1,44	1,36	48,63	1,84
Közlekedés, posta	1,33	0,72	6,18	1,71	0,51	4,12	1,18
Közszolgálat, szabad foglalkozású	2,04	1,84	1,58	1,70	1,64	6,46	1,96
Haderő	1,62	2,44	10,86	2,03	1,23	2,45	1,61
Napszámosok	1,82	2,48	3,39	3,57	1,83	0,29	1,85
Nyugdíjas, ingatlan tulajdonos	1,14	0,75	0,69	0,83	0,73	6,47	1,07
Házi cseléd	2,46	2,91	2,50	2,81	0,77	0,85	2,03
Egyéb, ismeretlen	0,51	0,25	0,52	0,26	0,27	0,92	0,45
Összes aktív kereső	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Modern szektorban foglalkoztatottak	15,99	12,01	25,15	20,27	8,17	85,26	14,63
Mezőgazdasági foglalkoztatott	78,28	81,64	60,28	73,80	88,83	4,04	80,21

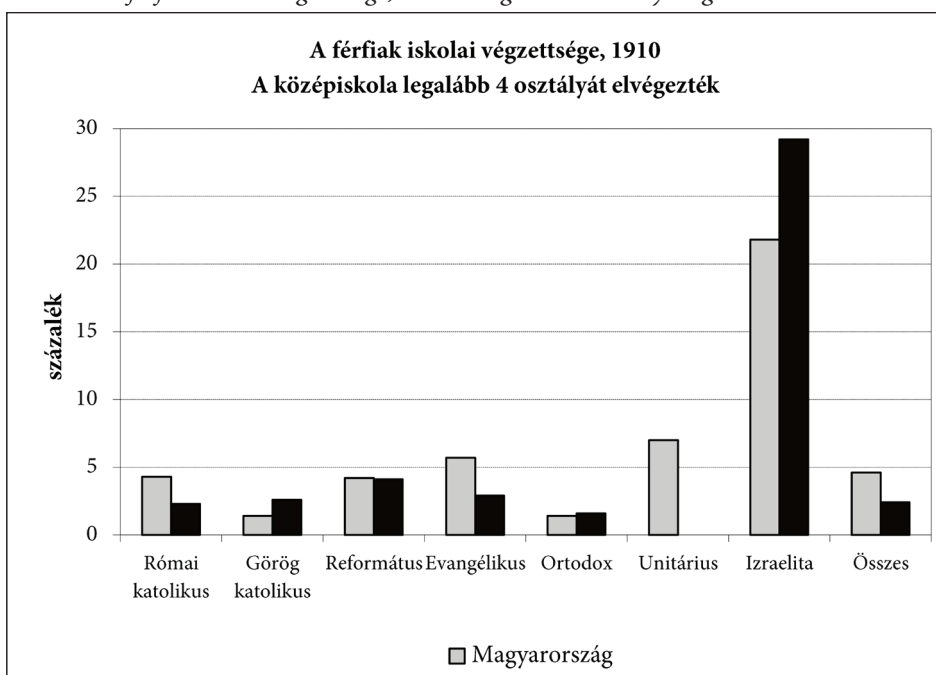
Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények. Ús sorozat. 56. Budapest 1915. 315–321.

11. táblázat. A vallások demográfiai mutatóinak korrelációs együtthatói a társadalmi, foglalkozási és kulturális változókkal Magyarországon 1910-ben

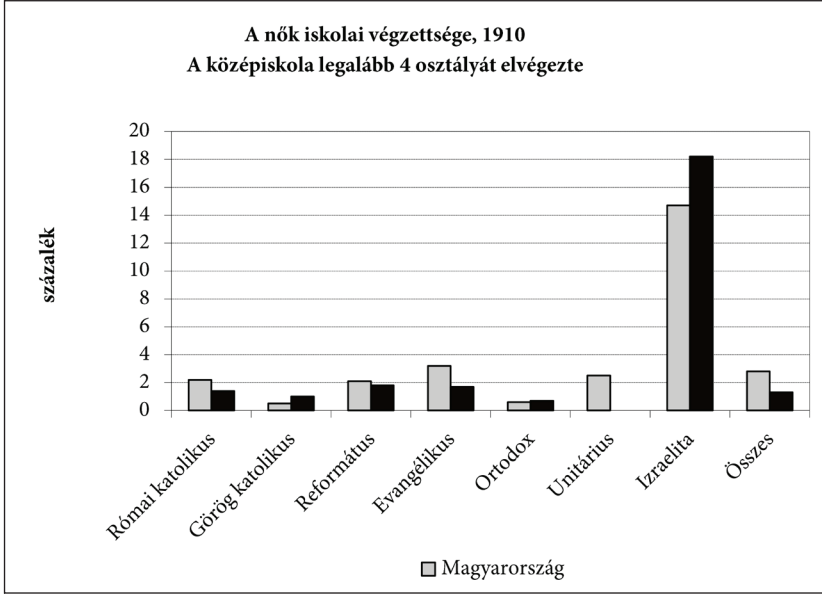
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
20 év alatt házassó nők	-0,89	-0,77	-0,94	0,88	0,85	0,75	-0,90	0,91	-0,52	-0,95	-0,91	-0,88
Nyers születési arányszámok	-0,79	-0,74	-0,83	0,70	0,90	0,65	-0,81	0,81	-0,77	-0,84	-0,83	-0,81
Nyers halálzási arányszámok	-0,88	-0,89	-0,93	0,90	0,93	0,62	-0,93	0,95	-0,79	-0,95	-0,92	-0,92
Csecsemő halandósági arány	-0,85	-0,73	-0,91	0,76	0,91	0,77	-0,85	0,86	-0,60	-0,93	-0,89	-0,79
Termékenységi mutatók 2.	0,86	0,89	0,83	-0,91	-0,75	-0,19	0,89	-0,88	0,39	0,80	0,84	0,84

1 Önálló iparos, kereskedő és fuvaros	7 Modern szektorban foglalkoztatott
2 Ipari, kereskedelmi és közlekedési dolgozók	8 Mezőgazdasági foglalkoztatott
3 Tisztviselők	9 írni-olvasni tudás
4 Földbirtokosok	10 Iskolai végzettség, férfiak
5 Földművesek	11 Iskolai végzettség, nők
6 Napszámosok	12 Városlakók aránya

1a. ábra. A férfiak iskolai végzettsége, 1910 – Legalább 4 osztályt végzettek

1b. ábra. A nők iskolai végzettsége, 1910 – A középiskola legalább 4 osztályát elvégezte

2. ábra. Csecsemőhalandóság, 1909–1912 – 1000 éveszületettrre jutó egy éves kora előtt elhunyt csecsemők száma

